

Třebaže objem kriminality u nás není zdaleka takový jako v západních zemích, přesto považujeme trestnou činnost za dosti žhavý problém, v jehož řešení nebyly dosud vyčerpány všechny potenciální společenské možnosti.

V dalším přístupu k problematice by měly být využívány zejména tyto momenty: zapojení veřejnosti; dovednější ovlivňování kořenů, z nichž kriminální jednání vyrůstá; minimalizace recidivy (přitom si ovšem uvědomujeme, že ovlivňováním kořenů kriminality současně řešíme závažný problém kriminální recidivy — oba problémové okruhy nelze od sebe oddělovat). Jedná se o prioritní úkoly prevence, jež je hlavním sektorem aplikované kriminologie.

Předkládané náměty vyplynuly jednak ze studia zahraničních zkušeností, jednak z diskusí s odborníky a z výzkumu kriminogenních faktorů, který provedl v roce 1984 kolektiv katedry aplikované sociologie filozofické fakulty v Olomouci ve spolupráci se správou Sboru nápravné výchovy ČSR.

O různých možných formách prevence bylo už ovšem pojednáno ve výzkumných materiálech jiných institucí, zvláště Výzkumného ústavu kriminologického při Generální prokuratuře ČSSR a Vysoké školy SNB v Praze. Pokud jsou uvedeny i v tomto textu, je tomu tak proto, že v našem šetření vystoupily do popředí jako formy zvláště potřebné a naléhavé (žel v praxi opomíjené).

Účast veřejnosti

Je obecně známo, že bez přispění občanů by mnoho trestných činů zůstalo neodhaleno. Nejde nám však jen o pomoc při vyšetřování už spáchaných činů, jako spíše o podíl občanů na jejich prevenci. Máme zde současně na mysli nejen včasné upozorňování na hrozící nebezpečí nebo na okolnosti, které umožňují spáchat trestnou činnost, ale zejména o spoluúčast na účinném výchovném ovlivňování osob, jež se dostávají na šikmou plochu, z níž sklouznout k trestné právnímu deliktu nebývá nijak nesnadné. Z praxe víme, že lidé jsou ochotni spíše přijít na bezpečnost a oznámit bezprostředně hrozící nebezpečí než angažovat se ve stadiu, kdy se vytvářejí „vzdálenější“ podmínky pro příští trestnou činnost.

Zamýšlíme-li se nad zapojením občanů do boje s trestnou činností, nabízí se široká paleta prostředků, jimiž by bylo možno trestným činům předcházet. Po zprehlednění situace v místě či okresu mohou například mnohé vykonat občanské výbory a komise pro ochranu veřejného pořádku. Včasné projednání drobných domácích výtržností, případů školní absence dětí, počínajícího vyhýbání se práci, častého požívání alkoholu nebo hrubých excesů v chování dětí či dospívající mládeže může znamenat účinnou překradu proti daleko horším pozdějším zlům. Málo se využívá také dalšího nástroje — intervence do rodinných a výchovných poměrů ze strany domovních důvěrníků a dalších spoluobčanů (ve formě přátelského dialogu, upozornění a domluvy).

Mimořádně důležitou složkou prevence je právní výchova občanů. Zde samozřejmě nejde zdaleka jen o vysvětlování základních ustanovení jednotlivých kodexů, jako spíše o to formovat jejich právní vědomí a přispívat k tomu, aby

bej s kriminalitou chápali jako vlastní věc a aby pomoc v prevenci (např. označování spáchané trestné činnosti a její přípravy nebo dalších varovných signálů) pojímali jako samozřejmou povinnost, již přispívají k ochraně zájmů celé společnosti a tím i zájmů vlastních. Důležité je v této spojitosti čelit falešnému kamarádství i některým nesprávným představám o nebezpečnosti jednotlivých forem trestné činnosti (kdy je např. za více odsouzeníhodný považován méně závažný útok proti osobnímu vlastnictví než podstatně nebezpečnější poškození majetku v socialistickém vlastnictví).

Hodně příkladů prevence kriminality můžeme vidět v SSSR. Příkladem výchovného působení na děti (v rámci boje proti drobnému vandalismu) je například pověření péčí o zelené pásy a květinové záhony nebo o čistotu ulice. Rodiče mohou být stimulováni k většímu zájmu o výchovu dětí tím, že je pravidelně na závodech vyhodnocováno chování a prospěch dětí pracovníků. Na druhé straně zveřejňování fotografií a významných pracovních úspěchů rodičů na školní nástěnce posiluje hrdost dětí a podněcuje je k tomu, aby nedělaly nepřijemnosti svým rodičům, ale naopak následovaly jejich příkladu.

V některých zemích jsou už dlouho praktikovány patroláty předních sportovců, kulturních činitelů i veřejných politických pracovníků zejména nad nedospělými pachateli odsouzenými k podmíněným trestům nebo propuštěným podmíněně na svobodu z výkonu trestu odnětí svobody.

Přátelský vztah uznávané autority k dosud přehlíženému jedinci, který často ve svém životě nepoznal víc než drsný úděl odstrkovaného dítěte, bití a nadávky — se už mnohokrát ukázal jako osvědčený resocializační prostředek.

Za úspěch lze považovat také to, když se podaří přesvědčit rodiče z problémových rodin, aby se zúčastnili besedy nebo přednášky s výchovnou tematikou, konané v místě bydliště. Velmi dobré zkušenosti v tomto směru jsou s univerzitami rodičovských znalostí organizovanými v mnoha městech SSSR. (1) Iniciativa zde vychází nejen z osvětových a vzdělávacích institucí, nýbrž přímo od stranických a státních orgánů měst, okresů a krajů. V souvislosti s úlohou rodiny v předcházení trestné činnosti stojí za zmínku tzv. večery pracovních dynastií v SSSR, na nichž jsou před širokou veřejností morálně oceňovány ty rodiny, které řádně vychovaly děti a kde současně několik generací vzorně plnilo své pracovní a občanské povinnosti.

Jedním z nejobtížnějších problémů prevence je probuzení zájmu veřejnosti o oblast týkající se boje se zločinností. Vystává otázka, jak překlenout postoje charakterizované zásadou „nehas, co tě nepálí“. Souhrnně lze říci, že zdrojem občanské aktivity je upřímný zájem o věci veřejného dění, opírající se o vysoký stupeň politické a občanské uvědomělosti. K potřebné morálně politické úrovni a entuziasmu přispívá celková spokojenost, jakož i přesvědčení, že podíl občanů je uznávanou složkou širšího preventivního systému.

Zamýšlíme-li se nad nedostatečným zapojováním části veřejnosti do preventivních aktivit, uvědomujeme si, že se vedle nízké úrovně právního vědomí (2) na tomto stavu podílí mnohé další skutečnosti, jako slabá informovanost o konkrétním stavu kriminality v místě, o možnostech a formách, jimiž mohou občané přispět k boji proti tomuto jevu, o hlubších příčinách kriminality a

---

(1) Jedná se o novou a dnes již v mnoha svazových republikách dosti rozšířenou formu systematické přípravy rodičů formou přednáškových cyklů organizovaných v místech bydliště nebo na školách, a to na bázi dobrovolnosti.

(2) Nemáme zde na mysli ani tak nedostatečnou znalost konkrétních právních předpisů, jako především menší pochopení nutnosti aktivně přispívat k upevňování pořádku, bojovat proti negativním jevům a dbát na dodržování socialistické zákonitosti.

o skutečnostech majících kriminogenní význam, jejichž včasné řešení může trestnému činu zabránit.

Bylo by žádoucí i více morálně oceňovat pomoc těch občanů, kteří přispěli k zamezení nebo odhalení trestné činnosti. Někdy ovšem chybuji i státní orgány, zvláště tehdy, nevěnují-li náležitou pozornost upozorněním občanů ve stadiu, kdy lze ještě trestnému činu zabránit.

Zasahování hlubších kořenů protiprávního jednání

Chceme-li dosáhnout výraznějších úspěchů v boji s kriminalitou, musíme si uvědomit především to, že každý zločin má své vzdálené předurčení v hlubších sociálních, výchovných, psychologických a někdy i biologických faktorech. Znamená to, že proti zločinu nemůžeme bojovat teprve tam, kde se ve své finální jevové podobě manifestuje, nýbrž zcela jinde a hlavně mnohem dříve, než k němu dojde.

Jak známo — postoje člověka formuje nejčastěji rodina. Avšak v rodičovských přístupech se zrcadlí nejen rodinná tradice, nýbrž i celková morálně psychologická situace ve společnosti. Nedostatky v řízení, chyby v kádrové práci, korupce, vady v řídicích ekonomických mechanismech vytvářející prostor pro úplatkářství, nedůslednosti v rozvíjení socialistické demokracie, různá prožitá příkoří a další objektivně existující nepříjemnosti a rozpornosti v té či oné míře demoralizují a deformují lidi, což se nemůže nepromítnout do výchovného působení na děti.

Neuplatňují se zde samozřejmě jenom faktory makrosociální, ale také vlivy společenských podskupin (zvyklosti a morálka společenských vrstev) a podmínky makroekologické, jako jsou specifičnosti určité vesnice, města a velkoměsta. Dále se uplatňují podmínky mikroekologické (zvláštnosti působící v nejbližším okolí a na pracovišti), specifické vlivy sociálních a jiných institucí (mezi něž lze řadit závod, školu, širší rodinu), resp. různé interakční situace, jako jsou vztahy mezi přáteli na pracovišti, vztahy mezi občany a manželskými partnery. To vše působí jak na rodiče, tak později na děti.

Hlavním bezprostředně formujícím činitelem je ovšem celkový charakterový profil otce a matky, rodičovská odpovědnost a vzor, jaký rodiče dětem poskytují. Při absenci kladných rysů charakteru rodičů jsou na místě jednak preventivně represivní zásahy vůči nim a jednak preventivně ochranné zásahy ve prospěch dětí. V prvním případě máme na mysli taková opatření, jako nařízení protialkoholní léčby, důraznou přítrž opakujícím se výtržnickým projevům nebo absenci na pracovišti, projednání prohřešků před kolektivem spolupracovníků nebo v odborové organizaci. Do rámce preventivně ochranných zásahů řadíme také opatření neutralizující negativní působení rodičů na děti, například cestou zapojení dětí do zájmové činnosti a pod vliv pozitivních autorit, diagnostikou a terapií psychologických poruch způsobených nešťastným výchovným prostředím, jakož i řešením dalších specifických problémů (vedoucích ke stanovení dohledu, k zajištění potřebných materiálních podmínek a k znemožnění záporných vlivů).

Avšak ani přítomnost kladných charakterových rysů na straně rodičů nemusí ještě vést k výchovnému úspěchu. Ten záleží nejen na charakteru, dobré vůli a poctivé snaze, ale i na odborné připravenosti rodičů k manželskému soužití a ke správným výchovným přístupům. Řada výzkumů ukazuje, že lidé jsou většinou pro výkon rodičovské funkce odborně připraveni velmi nedostatečně. Jen namátkou uvedme, že v roce 1981 z 1772 dotázaných žen konstatovalo dostatečnou poučenost jen 32 % [Aktuální 1981 : 14].

Mezi preventivní priority se proto v poslední době právem zařazuje systematická předmanželská a rodičovská výchova, jež je základem konsolidovaného manželství, které je opět významnou podmínkou zdravého výchovného prostředí, jednotného výchovného postupu a do značné míry i kladných rodičovských vzorů. V našem kriminologickém výzkumu provedeném na souboru 500 odsouzených figurovalo rozvrácení manželství na prvním místě mezi 31 sledovanými kriminogenními faktory. Analýzy soudních případů ukazují zejména na některé typické momenty v rodinném mikroklimatu pachatelů. Je to deficitní rodinná struktura (nepřítomnost jednoho z vlastních rodičů), funkcionální poruchovost výchozí rodiny (rozpory mezi rodiči, nezajišťování normálního chodu domácnosti), nízký sociokulturní, resp. ekonomický standard rodiny, nepřívznivá emocionální atmosféra (citová deprivace, pocity odstrkování při současném nadřívání jiným sourozencům) a narušená dyáda matka – dítě. Uvedené skutečnosti ovlivňují konkrétní výchovný styl a rodinnou „ideologii“.

Výše uvedené konstatování je potvrzeno mnoha výzkumy provedenými jak u nás, tak v zahraničí. Například naše šetření již z první poloviny sedmdesátých let na souboru 500 odsouzených ukázalo, že delikventi ve srovnání s nedelikventy vyrůstali méně často (64,2 % proti 86 %) v úplných rodinách, dále že téměř každý druhý delikvent vyrůstal v narušeném domácím prostředí, kde nebyl vyžadován důsledný výchovný režim a kde se velmi často používalo neúměrných trestů atd. [Geneze 1977 : 47].

Jak bylo řečeno, do širšího preventivního systému vstupuje zákonitě rodičovská výchova. Ukazuje se, že nejpříznačnějším rysem výchovy osob, jež se později dostávají do rozporu se zákonem, je porušení souměrnosti mezi dobrotou a náročností ve vztahu k dítěti. Rozbory výchovných situací ukazují s naprostou pravidelností, že ve výchově pachatelů převládal buď tvrdý represivní režim s nehostinností domova, nebo naopak režim uvolněný, liberální, s přemírou nezaslouženého dopřívání. V prvním případě ovlivňoval zpravidla domácí prostředí necitelný, bezohledný otec, popřípadě k nehostinnosti domova přispívala neodpovědná matka (takže chyběl potřebný citový ekvivalent). Dítě traumatizované opakujícími se konfliktními epizodami se téměř vždy stává sociálně apatickým, vykazuje manko morálních kvalit, nemá cit pro druhé a celkově vytváří neradostný obraz „zborčené“ osobnosti bez sebekontroly a sebeovládání. Je pak jen otázkou náhody, kdy se takto „nahrubo“ ztvárněný jedinec s rezervovanou povahou dostane do rozporu se společností a zákonem.

Výchovnou anomálií je na druhé straně hýčkáni dítěte a dopřívání mu všeho, nač si vzpomene, aniž by byla vyžadována práce, disciplína, kontrola, režim. Liberalismus způsobuje trhliny v důležitých bodech charakteru, takže výslednicí výchovy není hodnotový systém sevřený do pevné struktury. I zde je „produktem“ jedinec bez kázně, bez úcty k autoritám a pořádku, člověk ovládaný emocemi a vášněmi – neschopný řídit se rozumovými hledisky.

Výše uvedené konstatování vyplývá z mnoha kriminologických šetření uskutečněných u nás i v zahraničí. Četné přesvědčivé poznatky obsahuje například zpráva ke státnímu výzkumu, který provedl kolektiv kriminologů z Vysoké školy SNB, Výzkumného ústavu kriminologického při GP ČSSR [Nástin 1979]. Tato zpráva obsahuje současně mnoho konkrétních podnětů pro prevenci – dosud nedostatečně v praxi realizovaných.

Moderně pojatá prevence nemůže pominout ani další důležitou složku působící na lidské jednání – zdravotní stránku. Je to významný předpoklad výchovné přístupnosti či nepřístupnosti, přiměřeného nebo nepřiměřeného reagování a správného nebo nesprávného chápání věcí. Mezi pachateli trest-

ných činů se objevují nejednou lidé mentálně retardovaní, s nízkým intelektem, psychopatičtí, neuropatičtí a epileptičtí, s nadměrným sexuálníím pudem nebo duševně nemocní. Mnohé z těchto poruch vznikají po narození, o jiných se rozhoduje dávno předtím, než dítě vstoupí do života. Záleží hodně na životěsprávě rodičů, zvláště matky. V SSSR se v posledních letech stále více prosazuje pozoruhodná zásada, podle níž „dítě má právo na zdravé rodiče a na své vlastní zdraví“. Jsou-li oba rodiče moudří a dodržují-li zásady podmiňující jejich dobrou zdravotní kondici a tím i tělesné a duševní zdraví dítěte, vytvářejí tím nikoli nevýznamné předpoklady pro to, aby potomek byl duševně zdravý, dobře formovatelný a sociabilní, aby byl schopen optimální integrace do společnosti. Výchovná poučenost rodičů a jejich poctivé úsilí vyvěrající z lásky k dítěti a občanské odpovědnosti je současně s to snížit ona biologická rizika zatížení, na nichž rodiče nenesou vinu.

Celkově lze říci, že orientace na zdravotní složku má také své kriminálně preventivní opodstatnění. Úkolem je tedy poznat „biologii“ dítěte, resp. později pachatele, a ve shodě s poznávanými zvláštnostmi (anomáliemi, dysfunkcemi) navodit kompenzující výchovně léčebný program (kombinovaný speciálně pedagogický, farmakoterapeutický a socioterapeutický postup). Někteří odborníci dokonce poukazují na možnosti spojení genetiky a pedagogiky, zvláště v době základní školní docházky.

Škála biologických defektů ovlivňujících jednání pachatelů trestných činů je pestrá: zahrnuje široké kontinuum od poruch výchovně a pedagogicky více méně ovlivnitelných až po ty, které jsou touto cestou neřešitelné. V krajních případech neplatí na postizně dobré slovo ani represivní zásah, včetně odnětí svobody (je tomu tak např. u osob s anetickým syndromem). Nezbytná je proto v počátku léčba, na niž teprve musí navázat kroky výchovné povahy. Tuto skutečnost bychom si měli i při pedagogickém optimismu uvědomit.

Za důležitou preventivně strategickou zásadu bychom měli považovat přesun nápravného úsilí do nižších věkových fází. Ještě před deseti, dvaceti lety byla pozornost orientována zejména na kategorii mladistvých pachatelů. Dnes však vidíme, že zabývat se teprve touto částí kriminální populace, není z hlediska předcházení zločinnosti účinné (i když pozornost věnovanou mladistvým pachatelům nelze v žádném případě zeslabovat). Nutné je řešit predelikventní projevy v době začínající školní docházky, ba ještě dříve — v předškolním období. Jejich ignorování může mít — a zpravidla také později mívá — dalekosáhle škodlivé následky.

Hovoříme-li o včasné prevenci, uvědomujeme si další, nikoli nepodstatnou skutečnost. Je jí někdy nedocenená úloha tzv. kritických vývojových fází (jako je věk 3—4 let, 8—10 let a 12—16 let), kdy je dítě zřetelně zranitelnější než v „normálních“ vývojových fázích a kdy se mohou od necitelného zacházení nebo prožitých traumat odvíjet jak duševní poruchy a choroby, tak nápadné odchylky od obecně uznávaných norem chování. Jak je vidět, v promyšlenější osvětové práci mezi rodiči jsou stále velké rezervy prevence. Nejde přitom jenom o předmanželskou a rodičovskou výchovu, ale i o jiné, méně náročné formy, jako je například zasilání metodických dopisů rodičům, jimž se narodilo dítě. Je to poměrně levná forma, již lze snadno pronikat do všech rodin, a to i později v průběhu další výchovy dítěte.

Významným místem prevence kriminality je samozřejmě škola. Její úlohou, právě tak jako úlohou rodiny a dalších výchovně formativních institucí, se zabývá zdařilá publikace Výzkumného ústavu kriminologického při Generální prokuratuře ČSSR *Aktuální otázky boje s kriminalitou mládeže a souvisejícími negativními jevy* [Aktuální 1983].

Jakým směrem je možno vést prevenci ve škole? Především jde o včasnou identifikaci delikventních tendencí u žáků na počátku školní docházky. Může jít o případy, kdy jejich rodinné zázemí neskýtá záruky odpovědné výchovy, nebo kdy se v chování projevují nápadné závady svědčící o závažnější narušení. Žákům s delikventními symptomy je třeba podat pomocnou ruku (aniž by docházelo k stigmatizaci) (3) a zároveň je nezbytné zaměřit pozornost na defekty rodinného prostředí. Vedle této „charakterové profylaxe“ je žádoucí později vhodnou formou rozvíjet právní výchovu a formovat tak v mládeži právní vědomí.

Nedoceněnou a jen zdánlivě vzdálenou složkou prevence je učitelovo didaktické umění a schopnost vzbudit zájem žáků o výuku. Úspěch ve školní práci posiluje u dětí kladné charakterové rysy, úctu k autoritám, vztah k povinnostem a radost z vynaloženého úsilí, neúspěch naproti tomu má za následek trest a přibližuje neprosperující žáky k jedincům stejně postiženým a k subkulturním partám. (4)

Zamýšlíme-li se nad souvislostí delikvence a špatných školních výsledků, uvědomujeme si, že máme obvyčně co činit s žáky s emotivními poruchami, neukázněností, vadnou výchovou a dosti často i s nízkou inteligencí. Pokud jde o děti, jejichž zhoršená schopnost učit se je následkem například mozkové dysfunkce, poškození mozku, poruchy percepce, dyslexie („world blindness“) či „vývojové aspasié“ (vizuální, sluchový nebo řečový deficit), neinklinují v důsledku uvedených poruch k delikvenci více než jedinci bez těchto handicapů (jak to dokumentují zahraniční výzkumy).

Má-li být škola místem prevence kriminality, je ovšem bezpodmínečně nutná dostatečná informovanost učitelů o příčinách sociálně patologických jevů. Dostí obecně vedená pedagogicko-teoretická příprava nebere v úvahu náročný úkol ovlivňovat predelikventní signály, popřípadě delikvenci žáků. Dokonce ani činnost výchovných poradců na školách nebývá vždy efektivní (mimo jiné proto, že se musí zabývat úkoly ne vždy spjatými s poruchami chování). Je samozřejmě také nutno uvolnit učitelům ruce pro jejich složitou výchovnou práci a zbavit je okrajových povinností, málo spjatých s vlastní výchovou.

Někteří žáci se zvláště nápadnými poruchami chování jsou u nás léčeni na psychiatrických odděleních nemocnic. I když poskytované péči nelze obvykle nic vytknout, zdá se, že v terapeuticko-výchovném úsilí něco chybí. Svědčí o tom značná recidiva poruch chování po propuštění z léčeni. V jednom našem výzkumu zaměřeném na rodinné zázemí dětí s poruchami chování (uskutečněném v roce 1980 v psychiatrické léčebně v Opavě katedrou aplikované sociologie filozofické fakulty UP v Olomouci ve spolupráci s externími spolupracovníky) byla recidiva konstatována u 71 žáka z 200. Vše nasvědčuje tomu, že jednak nejsou – zvláště za spolupráce psychologů – v potřebné míře odhalovány hlubší kořeny individuálních deformit a nejsou voleny účinnější nápravné postupy, jednak léčba a reedukace nejsou dovršovány ingerencí do rodinného prostředí, v němž se dítě po propuštění z léčby znovu ocitá.

(3) V této souvislosti dodejme, že při vyčleňování dětí vyžadujících zvýšenou výchovnou péči se dnes již v zahraničí ve styku školy s rodiči z taktických důvodů nepoužívá termínu „zaostalé, abnormální, predelikventní děti“, nýbrž spíše označení „dětí zvláštní, výjimečné“ (exceptional children). Dřívější označení vyvolávalo u dětí stigmatizační efekt a zároveň zbytečně komplikovalo spolupráci školy s rodinou.

(4) Zajímavá je zkušenost z NSR, kde na některých školách byly zavedeny tzv. hodiny reptání. V těchto „Meckernstunden“ mohou žáci jednou týdně zcela otevřeně a bez zábran hovořit o tom, co se jim ve vlastní rodině nebo v okolí nelíbí a co je trápí. Řešení osobních problémů v nich vzbuzuje důvěru v autoritu a zabraňuje únikovým reakcím a náhradnímu, často protizákonnému uspokojování potřeb.

Jedním z dosud nedoceněných prostředků předcházení delikvenci jsou rodinné intervenující programy, tj. pomoc v situacích, kdy jde o dítě obtížně vychovatelné nebo kdy je příčina deviace v rodičích. Je to velmi těžký úkol, vyžadující takt, trpělivost a dovednost. Tento typ sociální péče by se měl orientovat na široké spektrum pomoci, zvláště ve vztahu k multiproblémovým rodinám. V úvahu přicházejí jednak účinnější zásahy proti excesům rodičů (alkoholismus apod.), pohovory s nimi (zaměřené na výchovné přístupy k dětem), postih za záškoláctví dětí, pomoc při řešení bytové otázky a dále bezprostřední opatření vůči dětem (získávání pro tělovýchovnou a jinou zájmovou činnost, lékařské vyšetření a speciální léčba, včasné zařazení do ústavní výchovy aj.). Již z povahy tohoto úkolu vyplývá, že nejde o záležitost jednorázovou.

Nevyužitě možnosti, pokud jde o zásahy kořenů a počátečních forem kriminálního jednání, existují ovšem nejen v rodinné a školní oblasti, ale také v širším společenském terénu. Máme na mysli například rodiny s nízkou výchovnou úrovní, o nichž sice mnohé víme, ale jež ovlivňujeme jen sporadicky, dále osoby odsouzené k podmíněným trestům nebo k nápravnému opatření, jimž je po odsouzení věnována jen malá výchovná pozornost. Budoucnost patří také důslednější péči o lidi s rozmanitými poruchami chování, dále absentérům, fluktuantům, psychopatům atd.. Před osvětovými institucemi, společenskými organizacemi, státními orgány a specialisty různého zaměření stojí nikoli snadný úkol hledat způsoby, jak tyto občany vtahovat do užitečných aktivit a do prostředí, jež je s to příznivě je ovlivňovat. Nejdůležitějším úkolem přitom je věnovat pozornost mládeži. Získávat do řídicích článků (do funkcí trenérů, vedoucích zájmových kroužků apod.) nejzkušenější kádry z řad dospělých patří mezi zvláště naléhavé úkoly širšího preventivního záběru.

Redukce recidivy

Velký počet recidivujících pachatelů svědčí o nedostatecích v reedukační práci a nabádá k hledání dalších forem nápravy, zejména po výkonu trestu odnětí svobody. Stává se, že chybí mezičlánek mezi ústavním režimem a svobodou (předpropouštěcí režim ve výkonu trestu odnětí svobody k adaptaci nepostačuje). Za úvahu proto stojí zřizování adaptačních ubytoven s dohledem. Jak je z praxe obecně známo, většina odsouzených netouží po další kontrole a jakémkoli omezování. Avšak někteří odsouzení (zvláště ti, kteří strávili v trestu odnětí svobody mnoho let života a „zapomněli“ žít bez režimu zvnějšku „naordinovaného“, anebo v jejichž chování se za výkonu trestu projevovala přece jen zřetelnější nevyváženost a pracovní labilita) takovou pomoc potřebují. Předpokládalo by to ovšem jednak přesnou právní úpravu, jednak erudované pracovníky s potřebnými osobními vlastnostmi a patřičnými pravomocemi.

Problémem je také neochota některých podniků přijímat do pracovního poměru ty, kteří přicházejí z výkonu trestu, takže se stává nutnou praxe direktivního umístování. Někdy vznikají svizele při zařazování osob propuštěných z výkonu trestu proto, že se málo přihlíží k jejich osobnímu přání. V souvislosti s ubytováním si mnozí stěžují na to, že postrádají potřebné soukromí. Příkladnou re-socializace je nevhodný vztah veřejnosti k těmto osobám („nálepkování“, stigmatizace) a nepostačující výchovné péče pracovních kolektivů, do nichž přicházejí. Často chybí příznivá sociálně psychologická atmosféra na pracovišti a komplexní systém péče pamatující na základní články osobní spokojenosti, jako je soukromé ubytování, možnost vykonávat oblíbené zaměstnání, léčba, pomoc při vytvoření citového zázemí, zapojení do zájmové činnosti a rychlá pomoc v kritických životních situacích.

Neinformované pozorovatele zarazí jedna věc: v době výkonu trestu odnětí svobody podávají mnozí odsouzení velmi dobré pracovní výkony (často lepší, než je tomu u pracovníků téže profese na svobodě), zatímco po propuštění z trestu jde výkon dolů, nebo dokonce dochází ke sklouznutí na příživnický způsob života. V průběhu našeho výzkumu v NVÚ byla tato skutečnost vysvětlována zkušenými pracovníky Sboru nápravné výchovy tak, že zatímco ve výkonu trestu se výsledky práce denně vyhodnocují, odsouzení jsou podněcováni k soutěživosti, existuje důsledná kontrola, pracovní výsledky mají vliv na odměny a podmíněné propuštění, na svobodě takovéto denní hodnocení chybí. Snad by se uvedený poznatek mohl mnohde stát užitečným.

Při výzkumu osob ve výkonu trestu odnětí svobody jsme opakovaně kladli otázku týkající se recidivy a v této spojitosti i dotaz související s účinností režimu ve výkonu trestu. Recidivisté často vypovídali v tom smyslu, že režim v nižších nápravně výchovných skupinách byl mírný, nijak zvlášť nepříjemný, represivní, odrazující. Proto pak na svobodě při páchání další trestné činnosti strach z nového potrestání nepocítovali. Z názorů mnoha odsouzených vyplynulo, že alespoň krátkodobé počáteční zařazení do zostřené izolace by odradilo prvotrestané od nové trestné činnosti. I když je samozřejmě třeba toto tvrzení brát s výhradami a jako značně diskutabilní, stálo by možná za úvahu zavést systém pružnějšího přerazování z jedné nápravné skupiny do druhé (v obou směrech). Diskutovat by bylo možné i o námětu doporučujícím změnit dosavadní zákonnou úpravu o podmíněném propuštění v tom smyslu, že při zvlášť kladném chování a dobré pracovní morále odsouzeného by ho bylo možno propustit před uplynutím poloviny trestu (praxe by se mohla týkat zprvu např. pachatelů méně těžkých trestných činů).

V úvahách odborníků se objevují další náměty, jako například doporučení omezit praxi častého ukládání trestu odnětí svobody, což má některé negativní konsekvence, a nahrazovat jej finančním postihem nebo zařazováním na důležité stavby. Peněžní postih méně nebezpečných pachatelů se rozšiřuje v mnoha zemích, jako v USA, ve Finsku, Dánsku a Švédsku, a to za relativně méně nebezpečné delikty — například v souvislosti s dopravními nehodami, hazardními hrami apod. [Johnson 1978 : 580]. V této spojitosti se vyzdvihuje princip „duchovní restituce“ spočívající v tom, že oběť je uspokojována vědomím, že pachatel jí musí uhradit škodu a zaplatit za spáchaný čin. Hovoří se rovněž o „tvůrčí restituci“, podle níž má na pachatele příznivý psychologický vliv činnost, jíž musí napravit, co provedl, takže se opět stává konstruktivním členem společnosti; musí například opravit, co svým vandalským činem provedl.

Pokud jde o nebezpečné a „nenapravitelné“ pachatele, bylo by třeba — podle názoru některých odborníků — v zájmu společnosti a koneckonců i ve vlastním zájmu pachatele umisťovat je ve zcela výjimečných případech do preventivní detence s různými typy režimů a s možností propuštění na svobodu při poskytnutí nezbytných záruk. Tento institut by se mohl aplikovat třeba u osob odcházejících z výkonu trestu odnětí svobody, v němž hrubě porušovaly stanovený režim. Důvodem k nařízení izolace je ovšem i skutečnost, že pokud jde o recidivisty, jedná se často o osoby, jež nejsou ani zcela normální, ani vážně duševně nemocné. Vůdčí ideou při doporučování tohoto nepochybně diskutabilního zařízení je požadavek důslednější ochrany společnosti při současném respektování občanských práv a zájmů provinujících se občanů. Preventivní detence je na jedné straně doporučována, na druhé straně striktně odmítána. Stálo by za to o ní v diskusi dále pokračovat.

Nedořešeným problémem současného vězeňství je také diferencovanější umís-

fování odsouzených ve výkonu trestu. Na úseku postpenitenciární péče stojí za úvahu námět vytvářet detoxikační centra pro alkoholiky a jiné toxikomany a také „rekonstrukční“ střediska s osvětovými, výukovými, psychotréninkovými a vůbec duševně hygienickými programy. Orientace na tuto pomoc má v rámci potřebných kurativních a regenerativních procesů své opodstatnění. Důsledně vzato by měl být v souladu s pokrokovou reintegrační filozofií pro každého, kdo odchází z výkonu trestu odnětí svobody, vypracován konkrétní rehabilitační program přihlížející k specifickým rysům jeho osobní situace. Je to důležitá podmínka jak asimilace strukturní (umožňující zařazení do konkrétního životního prostředí), tak asimilace kulturní, již rozumíme přijetí všeobecně uznávaných názorů a zaujetí společensky žádoucích postojů.

Jiný návrh směřuje k hojnějšímu využívání možnosti přerušení výkonu trestu odnětí svobody v těch případech, kdy je chování odsouzeného vzorné a kdy si již podstatný díl trestu odpykal. V některých zemích je tato praxe považována za účelný prostředek k zabraňování rodinným krizím, k zamezení odcizení rodičů a dětí, k vyloučení těžkých tenzí a homosexuality.

Existují ještě další možnosti forem diferencovaného působení na odsouzené. Jednou z forem odsouzení by například mohlo být ponechání odsouzených na dosavadním pracovišti s tím, že v mimopracovní době si musí odpykávat trest ve věznicích. Je to režim vhodný pro odsouzené, kteří nepotřebují plnou institucionalizaci, avšak vyžadují zvýšený dozor ve volném čase — striktnější než může zajistit probační úředník. Jedná se tedy o opatření stojící na pomezí probace a uvěznění. (5)

Intenzita individuální péče, již je třeba věnovat osobám vrátivším se z trestu, je závislá na dvou skutečnostech: jednak na odsouzeném, jednak na prostředí, do něhož se dostává. Někteří odsouzení nepotřebují prakticky žádný dohled a pomoc. Druhá kategorie vyžaduje určitou míru dozoru a terapeutického přispění, třetí skupina se bez společenské pozornosti a důrazného dohledu neobejde. Z hlediska prostředí je pak důležitým faktorem, předurčujícím přístupy k propuštěnému, stupeň kulturní heterogenity obyvatelstva, síla místních tradic, demografická a socioekonomická situace v bydlišti a mobilita populace. Samozřejmě nejdůležitější je, zda se změnila životní a kulturní úroveň v původní rodině nebo v intimním prostředí, do něhož se odsouzený vrací. Stále je nutno mít na mysli, že trestný čin je velmi často důsledkem především citové a socioekonomické deprivace, je následkem neradostných vztahů a nízké kulturní úrovně nebo nepoučenosti rodičů. Nezbytná je proto jak individuálně orientovaná prevence (zaměřená na řešení nejvlastnějších osobních nesnází), tak prevence zaměřená na nápravu nedostatků v prostředí, na kultivaci sociálně psychologických prvků a na rozvoj specializovaných služeb ve prospěch bývalých provinilců. Nutná je zároveň jak rekonstrukce dílčích systémů, tak odpovědný globální přístup k trestné činnosti, a zvláště — jak již bylo řečeno — účast veřejnosti. Velké rezervy v předcházení recidivě jsou v poradenských a terapeutických službách, v psychoterapii, socioterapii, v osvětě zaměřené na vytváření harmonických mezilidských vztahů, v zapojení do zájmové činnosti,

(5) Ve státě Ohio v USA je od roku 1965 praktikována zvláštní kombinace probace (shock probation): odsouzený si odpyká nejdříve trest v délce 30–60 dnů ve vězení, načež je podle povahy činu a chování naříděna probace. Je to opět jakási „střední“ forma trestu mezi uvězněním a ortodoxní probací. Sepisuje se rovněž zvláštní smlouva mezi odsouzenými podmíněně propuštěnými na svobodu na straně jedné a věznicí a pracovníkem státního aparátu vykonávajícím dozor nad propuštěnou osobou na straně druhé. Ve smlouvě, jejíž příprava motivuje odsouzené k účasti na plánování dalšího života, se odsouzení zavazují podílet se na převýchovném programu a vést řádný život [Johnson 1978 : 542].

jakož i ve zdravotní osvětě, vzdělávací a výchovné činnosti. Alespoň v počátečním období „nového života“ potřebují některé osoby po mnohaletém pobytu v nápravně výchovném ústavu speciální pomoc, kterou by mohl poskytovat tým složený ze sociálního kurátora, sociálního pracovníka, psychiatra a klinického psychologa (komplexní koordinované poradenství). Tutéž intenzivní pomoc, kombinovanou s důslednou kontrolou, potřebují také jedinci se sklonem k destruktivnímu jednání a příživnickému způsobu života.

Význam má ovšem i vnější „kontrola trestné činnosti“ v tom smyslu, že pozornost bezpečnosti se zaměří více na místa s nejčastější kriminalitou.

Zvláštním problémem — vzhledem k velké pravděpodobnosti další recidivy — jsou mladiství pachatelé. Některé zkušenosti ukazují, že účinným nápravným činitelem je zde individuální pomoc poskytovaná starší přátelskou osobou. Například v SSSR se osvědčily patronáty vynikajících sportovců, kulturních činitelů a poslanců. Tento přístup se osvědčuje zvláště u zdravých jedinců, emotivně maladaptovaných, jejichž rodiče jsou nevyzrálí a nesamostatní. U dětí slabomyslných, neurologicky handicapovaných a chronicky delikventních, jejichž rodiče jsou zaostalí a výchovně indiferentní, naopak úspěchů dosahováno nebývá. Kladem sovětské praxe na tomto poli je skutečnost, že úkolem přátelského styku bývají pověřovány významné osobnosti, požívající všeobecné úcty a vážnosti. Na Západě jsou to obvykle nadšenci z řad tzv. obyčejných občanů, chápajících humanitární význam takovéto práce.

Celkově si při úvaze o přístupech k osobám propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody uvědomujeme, že jde o záležitost značně individuální a delikátní. Někdy bývá kriminologie jednostranně akcentována „kriminálně kontrolní filozofie“ požadující pevnou a dlouhodobou kontrolu a dozor. Jindy je kladen důraz na „rehabilitační filozofii“ zdůrazňující individuální terapii zaměřenou na změnu motivace pachatelova jednání. Anebo je preferována „komunitní integrační filozofie“ podtrhující úlohu nápravných pracovníků majících za úkol zprostředkovávat potřebné služby. Nejúčinnější je pravděpodobně kombinace všech přístupů — i když v dílčích fázích rehabilitace může některý z nich převládat.

Závěr

Socialistická společnost má již dnes možnost — bez větších nároků na finanční náklady — výrazněji ovlivňovat hladinu kriminality. Předpokládá to cílevědoměji shromažďovat naše i zahraniční zkušenosti, otevřeněji konzultovat na mezioborové úrovni — v tisku i na konferencích — předkládaná doporučení, odvážněji experimentovat v nápravně výchovných ústavech, opouštět neúčinné nápravné postupy a zkoušet nové formy prevence a převýchovy. Velké rezervy jsou v mobilizaci veřejného zájmu, promyšlenější organizací prevence v obcích, městech a okresech a v důslednější práci s predelikventy a pachateli trestné činnosti. Zásadních úspěchů lze dosáhnout především včasným zasahováním vzdálenějších příčin trestněprávního jednání.

Literatura

- Aktuální problémy zaměstnaných žen.* Materiál pro 31. zasedání Vládní populační komise. Olomouc 1981.
- Aktuální otázky boje s kriminalitou mládeže a souvisejícími negativními jevy.* Sborník č. 1. Praha, Výzkumný ústav kriminologický při GP 1983.
- Johnson, E. H.: *Crime, Correction, and Society.* Illinois, Homewood 1978.
- Nástin boje s trestnou činností při výstavbě rozvinuté socialistické společnosti v ČSSR.* Praha, Vysoká škola SNB 1979.
- Vítek, K.: *Geneze protispolečenského jednání.* Praha, SPN 1977.

Резюме

К. Витек: Существуют резервы в борьбе с преступностью?

В очерке уделяется внимание актуальным вопросам углубления предупреждения преступности в ЧССР. Резервы усматриваются прежде всего в трех направлениях: в привлечении общественности, в более эффективном влиянии на корни, порождающие преступные действия, и в более эффективном воздействии на рецидив.

Что касается привлечения граждан к борьбе с уголовной деятельностью, то задача заключается прежде всего в оказании своевременной помощи лицам, попадающим на наклонную плоскость. Многие могут сделать гражданские комитеты, уполномоченные домовых комитетов и комиссии по охране общественного порядка. Недостаточным является вмешательство в семейные дела и воспитание детей проблемных семей.

Много примеров предупреждения преступности можно увидеть в СССР (установление шефства, поручение детям заботы о зеленых насаждениях, использование моральных стимулов для углубления воспитания). Положительным моментом является инициатива партийных и государственных органов в организации предупредительной деятельности.

Важной предпосылкой успешной предупредительной деятельности является консолидированная семья. Поэтому существенным компонентом предупреждения является доброе воспитание и воспитание родителей. Необходимо также более последовательно бороться против неантагонистических противоречий в обществе. Большие резервы предупредительной деятельности имеются в школе (своевременное улавливание сигналов опасности совершения правонарушений, правовое воспитание, углубление дидактического искусства преподавателей, использование интереса учащихся). Важным предупредительно-стратегическим принципом следует считать перенесение исправительных усилий в младшие возрастные фазы. В просвещении родителей не следует недооценивать значение т. н. критических фаз развития.

Все еще имеются недостатки в предупреждении рецидива. Следует подумать о создании промежуточного звена между заключением и свободой. В исключительных случаях целесообразно заключать под стражу лиц с особо опасным прогнозом.

Summary

K. Vitek: Are There Reserves in the Struggle against Criminality?

The paper devotes attention to topical issues of the intensification of criminality prevention in Czechoslovakia. Reserves may be found especially in the following three directions: in the involvement of the public, in more competently influencing the basis underlying criminal behaviour, and in more effectively influencing backsliders.

As concerns the involvement of citizens in the struggle against criminal activity, it is mainly a question of timely help extended to persons getting off the right track. Much can be done by citizen's committees, house confidants, and committees for public-order protection. The intervention into family and educational conditions in problem families is far from satisfactory.

Numerous examples of criminality prevention may be observed in the USSR (establishment of patronages, putting children in charge of green belts, application of moral stimuli for raising the education level). The initiative of Party and State organs in organizing prevention is an asset.

An important precondition of successful prevention is a consolidated family. This is why premarital guidance and education for parenthood are a significant component of prevention. A more consistent struggle against non-antagonistic contradictions in society is also essential. Great reserves of prevention may be found at school (timely interception of pre-delinquency signals, juristic education, intensification of the teacher's didactic proficiency, stimulation of the pupil's interest). The shift of rectification efforts into lower age phases should be regarded as an important preventively strategic principle. In the parent's enlightenment, the importance of the so-called critical development phases must never be underestimated.

Drawbacks prevail in the area of backsliding. The establishment of an interlink between the institutional régime and freedom is worth consideration. In extraordinary cases it is advisable to recommend the detention of persons whose prognosis is particularly dangerous.